

KÜLTÜREL BELLEK VE MÜZİK

Cultural Memory and Music

Bülent AKIN*

ÖZ

Bu makale, kültürel bellek ve müzik ilişkisini, daha çok müziğin kültürel belleğin oluşum, aktarım ve canlılığının sürdürülmesine yönelik işlevsel yönlerini incelemek suretiyle halk bilimi disiplini çerçevesinde -genel hatları ve temel özellikleri ile- ele almayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda kültürel belleğin oluşumunda, aktarımında ve devamlılığının sağlanmasında olmazsa olmaz şartlar olan “kaydetme”, “çağırma” ve “iletme” ya da diğer bir ifadeyle “şiişsel biçim”, “ritüel sunuş” ve “grup katılımı” koşullarının müzik bilimi çerçevesinde kültürel belleğin aktarımına ve devamlılığına ne gibi etki ve katkılarının olduğu irdelenmiştir. Çalışmamızın muhtelif kısımlarında örneklerini verdiğimiz ritüellerdeki toplu ya da bireysel icarlarda ve canlandırılmalarda; ritüellerin kontrolü bir biçimde yönetiminde; halk dansları ve tiyatro gibi gösteri sanatlarının icrasında ve sunumlarında; kültürel belleğin uzman taşıyıcılarının geleneği usta-çırak ilişkisi çerçevesinde öğretiminde ve bu icracıların dinleyicileriyle iletişimini sağlayarak aktarımında; mit, destan, halk hikâyesi, mani, ninni vb. gibi manzum halk edebiyatı metinlerinin ritüel ya da çeşitli icra ortamlarında muhataplarına aktarımında ve daha birçok alanda, müziğin, kültürel belleğin oluşum, aktarım ve devamlılığının sağlanmasında işlev sahibi olmaktan öte, onun yapısal bir parçası olduğu görülmüştür. Bu bakımdan makalenin kültürel belleğin aktarımında ve devamlılığının sağlanmasında müziğin hangi işlevlere sahip olduğunu genel hatları ve özellikleriyle sunma gayesinden öte bir amacı bulunmamaktadır. Nitekim böylesine geniş kapsamlı bir konuda daha derinlemesine yapılacak bir çalışma ya da çalışmalar tek bir makale sınırlılıklarını aşacaktır. Aynı zamanda konuyla ilgili farklı örneklemeler üzerinden yapılacak daha sınırlı kapsama sahip çalışmaların müziğin, kültürel belleğin aktarımında üstlendiği işlevlerin daha da detaylandırılmasını sağlayacağı kuşkusuzdur.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Bellek, Müzik, Kültürel Bellek ve Müzik, Halk Bilimi

ABSTRACT

This article aims at discussing the relationship between cultural memory and music in the scope of folklore and music by mainly analysing the functional aspects of music in terms of formation, transmission and maintenance cultural memory's vitality and the role of cultural memory in building the social identity. In this sense, rather than discussing the subject with a specific sample, the article intends to analyse the subject by taking its basic characteristics into consideration. Within this scope, this article attempts to address the effects and contributions of “recording”, “invitation” and “communication”, or in other words “poetic form”, “ritual offering” and “group participation”, which are essential conditions for the formation, transmission and maintenance of cultural memory's vitality, the transmission and maintenance of cultural memory in the scope of music. It is seen that music is a structural part of cultural memory_ beyond its function in the formation, transmission and maintenance of continuity of cultural memory_ in collective or individual performances and impersonations for the rituals which we have exemplify in various parts of our article as in conducting rituals, in performances and presentations of arts such as folk dances and theatre, in teaching of the professional holders of cultural memory in the frame of master-apprentice relationship and transmission of their performances by communicating with audience, in transmission of poetical texts of folk literature, such as myth, epic, folk story, *mani*, lullaby etc., in rituals or different performances and in many more fields. The article does not have any purpose but to present in general the functions of music in the transmission and maintenance of continuity of cultural memory. As a matter of fact, a more in-depth study or studies on such a comprehensive subject will exceed the limitations of a single article. At the same time, it is certain that the studies with a more limited coverage over different examples will provide a wide analysis on the functions of music in the transmission of cultural memory.

Keywords: Cultural Memory, Music, Cultural Memory and Music, Folklore.

Araştırma Makalesi - Geliş Tarihi/Received Date: 03.12.2018, Kabul Tarihi/Accepted Date: 12.12.2018

***Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Siirt, Türkiye. bulentakinedb@hotmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7668-8644>

Atıf/Citation: Akın, B. (2018). Kültürel Bellek ve Müzik. *Eurasian Journal of Music and Dance*, (13), 101-117.

Extended Abstract

Cultural memory is a current subject that has drawn attention of researchers from various fields, especially folklore, in the past years. In this scope, a literature that treats cultural memory in context of various fields from different aspects has also started to be formed in our country. The factors that take part in the formation, transmission and maintenance of vitality of cultural memory within these studies, and also researches and publications directed to artistic communication tools have gradually begun to take place in the literature. In the literature in question, a very limited number of studies have been carried out on the relationship between cultural memory and music that has interacted during all processes starting from the formation of cultural memory.

Based on this statement, this article aims at discussing the relationship between cultural memory and music in the scope of folklore and music by mainly analysing the functional aspects of music in terms of formation, transmission and maintenance cultural memory's vitality and the role of cultural memory in building the social identity. In this sense, rather than discussing the subject with a specific sample, the article intends to analyse the subject by taking its basic characteristics into consideration. Within this scope, this article attempts to address the effects and contributions of "recording", "invitation" and "communication", or in other words "poetic form", "ritual offering" and "group participation", which are essential conditions for the formation, transmission and maintenance of cultural memory's vitality, the transmission and maintenance of cultural memory in the scope of music. The question "how the aforementioned conditions benefit from music while preserving, transmitting and keeping alive the knowledge evaluated in cultural memory?" was analysed on the basis of the subjects of folklore which are directly related to music, such as rituals, folklore genres (myths, epics, folk stories, etc.) and folk dances. Instead of a specific sample, we preferred to present examples selected from the cultural background of Turkish communities with different traditions. In this scope, the paper does not have any purpose but to present in general the functions of music in the transmission and maintenance of continuity of cultural memory. As a matter of fact, a more in-depth study or studies on such a comprehensive subject will exceed the limitations of a single article. At the same time, it is certain that the studies with a more limited coverage over different examples will provide a wide analysis on the functions of music in the transmission of cultural memory.

This article, which mostly highlights the sociocultural and functional aspects of music in relation with cultural memory, has a characteristic of being one of the first studies to fill the gap in this field in Turkey. Considering the fact that studies on the relationship between cultural memory and music have started in recent years around the world and a limited number of studies have been conducted in this area, the importance and authenticity of this article will be better understood. In this article, which deals with the relationship between cultural memory and music in general terms, the function of music in preserving, transmitting and reconstructing cultural memory are determined in general headings. In this respect, it occurs that music has an active role in systematic actualisation of the activities of memory, such as "memorization" (recording), "repetition", "recalling" (invocation), "revival" and "creating continuity". These activities enable the realization of the conditions of "recording", "recalling" and "communication", which are necessary for the transmission and continuity of cultural memory. In addition to this, it has been observed that the functions of music are also in a non-negligible dimension in the functioning of memory activities, such as "transformation", "stereotyping" and "re-recording" during the reconstruction of social and cultural identity.

In this scope, it is seen that music is a structural part of cultural memory_ beyond its function in the formation, transmission and maintenance of continuity of cultural memory_ in collective or individual performances and impersonations for the rituals which we have exemplify in various parts of our article as in conducting rituals, in performances and presentations of arts such as folk dances and theatre, in teaching of the professional holders of

cultural memory in the frame of master-apprentice relationship and transmission of their performances by communicating with audience, in transmission of poetical texts of folk literature, such as myth, epic, folk story, *mani*, lullaby etc., in rituals or different performances and in many more fields. The most important indicator of this case is that without music it is not possible to create these artistic areas actualising the formation, transmission and continuity of cultural memory. In this respect, we believe that ignoring music in scientific studies related to cultural memory will lead to discussing the transmission fields of cultural memory in an incomplete structural framework. Therefore, scientific studies on culture and transmission of culture in the music field, which is a structural part of the transmission and continuity of the tradition in a wide area ranging from the *aşıks* (minsterls) to the singers of the tales in Turkish culture, from the performance of religious or non-religious rituals to folk dances and theatre performances, are of great importance.

Kültürel bellek, genel anlamıyla toplumların geçmişlerine dair birikimleriyle olan bağlantılarını tekrarlamak suretiyle canlı tuttuğu ve bu birikimin kuşaklar arası aktarımını sağlayarak sürekli hale getirdiği kolektif kimliği oluşturan bellek türünü tanımlar. Bu anlamda toplumun geçmişteki anı ve tecrübelerini birlikte hatırlaması ve tekrarlaması, o topluma ait ortak bir kimliğin göstergesidir. Dolayısıyla toplumlar kimliklerini korumak ve devam ettirmek için mutlaka sahip oldukları kültürün muhafazasını sağlayan, kuşaklar arası aktarımını gerçekleştirerek ona süreklilik kazandıran ve gerektiğinde yeni koşullara ayak uydurmak adına güncellenebilen bir belleğe ihtiyaç duyarlar. Bu çerçevede, toplumun kimliğini oluşturan kültüre ait tüm bilgi birikimi, toplum tarafından kültürel bellek adı verilen hafıza içerisinde kaydedilir, aktarılır ve canlı tutularak sürekliliği sağlanır.

Toplumun kendi geçmişleriyle kurduğu bağ ve bu bağın canlı tutulması kültürel bellek aracılığıyla mümkündür. Kültürel bellek; “hatırlama”, “kimlik” ve “kültürel süreklilik” arasındaki bağlantıyı inceler. Bu üç unsurdan oluşan yapı ise “bağlayıcı yapı” olarak adlandırılır. Bağlayıcı yapı, “sembolik bir anlam dünyası” oluşturarak topluma ait önemli tecrübe ve anıları biçimlendiren ve aynı zamanda güncelleyip içinde bulunulan zamanla uyumunu sağlayarak bugünü geçmişle birleştirme gücüne sahip; ortak yaşanmışlıklar, kurallar ve değerlere dayanan ortak bilgi ve kendini algılayış biçimidir. Bağlayıcı yapının temel ilkesi ise “tekrarlama”dır. Tekrarlama, belirli bir zaman düzeni içinde ve birbirine bağlı adımlar halinde bilgi aktarımının yapılmasının sağlanmasıdır (Assmann, 2015, s. 23-24). Bu anlamda “tekrarlama” ile bilginin aktarıldığı ve bununla da yetinilmeyip geçmişe dair olayların “canlandırıldığı” ritüeller ve ritüel bir karaktere sahip olan müzik kültürel belleğin en iyi biçimde aktarılmasına olanak verir.

Yazılı kayıtları hariç tutarsak topluluğun kimliğini koruyabilmesi için, insan belleği dışında bir seçeneği bulunmamaktadır. Bu belleğin birliği sağlama ve eyleme dönüştürme noktasında, “kaydetme”, “çağırma” ve “iletme” ya da diğer bir deyişle “şiirsel biçim”, “ritüel sunuş” ve “grup katılımı” şeklinde üç koşula ihtiyacı vardır. Bu koşullardan “şiirsel biçimlendirmenin”, kimliği koruyan bilginin muhafaza edilmesi için kullanılan bir bellek tekniği olduğu bilinmektedir. Kültürel bellekteki bu bilginin aktarılmasında ya da sunulmasında ise ses, vücut, mimikler, el-kol hareketleri, ritim ve ritüel eylem gibi çok yönlü sanatsal iletişim araçları kullanılır (Assmann, 2015, s. 60). Şiirsel biçimlendirme yoluyla kültürel bellekte muhafaza edilen bilginin aktarımı sırasında kullanılan en yaygın ve etkili yöntemler şüphesiz “ritüel” ve “müzik”tir. Bu iki sanatsal iletişim aracının aslında birbiriyle uyumlu ve birbirinin tamamlayıcısı olarak kültürel belleğin korunması ve aktarılmasında aktif olarak rol oynadıkları görülür. Ritüeller, geçmişteki bilginin sürekli tekrarlandığı, toplumsal belleğin canlı tutulduğu ve gerektiğinde güncellendiği ortamlardır. Toplumsal belleğin tekrarlanan her ritüel icrasında güncellenmesi (yeniden kurulması), topluma ait ortak bilginin kuşaklar arası aktarımını sağlar. Bu sayede ritüeller ve ritüellerin sürdürülebilirliğinde en etkin rolü üstlenen müzik aracılığıyla birliktelik bilincini ve duygusunu oluşturup pekiştiren toplum, sürekli olarak varlığını ayakta tutmayı başarır.

Kültürel belleğin inşasında ve kuşaklar arası aktarımında müziğin en az ritüeller kadar etkili olduğu ilk bakışta göze çarpar. Müzik, bilhassa sosyal bağlamda ele alındığında kültürel bellek ile ilgili olarak yukarıda sözünü ettiğimiz “kaydetme”, “çağırma” ve “iletme” (şiirsel biçim, ritüel sunuş ve grup katılımı) koşullarının gerçekleşmesinde birincil derecede görev alır. Müzik, bu anlamda üstlendiği görevini çoğu zaman ritüel ile birlikte doğal bir senkronizasyon içerisinde yerine getirir. Ritüel ve müziğin, sahip oldukları bu doğal uyum içerisinde, birbirini belli bir düzen ve bağlantı çerçevesinde adım adım izleyen “geçmişle bağ kurma”, “tekrarlama” ve “canlandırma” gibi kimlik inşasının olmazsa olmaz kültürel bellek öğelerini barındırdığı görülür. Dolayısıyla ritüel

ve müzik, sosyal bağlamda toplumsal yapı içerisinde şekillendikleri gibi, toplumsal kimliğin inşasını ve sürdürülebilirliğini sağlarlar. Bu noktada müzik, ritüel içerisinde ya da dışında “şiiresel biçimlendirme” koşuluna benzer olarak “ezgi”, “ritim” ve bu ikisinin alt unsurları aracılığıyla bilişsel ve işitsel alanın yanında, duyuşsal alana da hitap etmek suretiyle bilginin kodlanmasına, hatırlanmasına ve aktarılmasına önemli ölçüde katkı sunar. Müziğin bu katkısını sadece ritüel içerisinde düşünmek ve bu bağlamda ele almak elbette eksik bir bakış açısı olacaktır. Kültürel belleğin uzman taşıyıcılarının ritüel dışı aktarımlarında da müzik, yukarıda saydığımız yönleriyle söz konusu aktarıma aynı katkıyı sağlar. Sözlü gelenek içerisinde, kültürel belleğin muhafazası, canlılığı ve aktarımını sağlamaya yönelik çeşitli sözlü metinler, ritüeller, halk dansları, oyunlar, geleneksel giysiler, eşyalar, resimler ve daha birçok kültürel aracının mevcut olduğu görülür. Büyük çoğunluğu birer sanat dalı olarak karşımıza çıkan bu aktarım türleri içerisinde müzik, şüphesiz oldukça önemli bir yere sahip olduğu gibi, halka ait bu sanatsal iletişim alanlarının büyük çoğunluğuyla doğrudan etkileşim içerisinde. Yine halk dansları, gösterileri, kutlamaları, festivalleri, tiyatroları vb. gibi kültürel belleğin yaşatıldığı ve aktarıldığı ortamlarda müziğin yukarıda söz ettiğimiz yönleriyle önemli işlevler üstlendiğini görürüz.

Müzik ve kültürel bellek arasındaki bağı gözler önüne seren bu tespitlere ilave olarak kültürel bellek hakkında yapılan çalışmalarda, kültürel belleğin müzik ile ilişkisi ve müziğin kültürel bellek aktarımında üstlendiği işlevler gibi hususlara oldukça sınırlı olarak yer verildiği görülmektedir. Ülkemizde de son yıllarda yaygın olarak araştırmacıların ilgisini çekmeye başlayan kültürel bellek konusu, müzik ile ilişkisi bağlamında oldukça sınırlı olarak ele alınmıştır. Kültürel bellek ile müzik ilişkisi bağlamında yaptığımız bu tespitler, müziğin gerek ritüel içerisinde gerekse ritüel dışında kalan halk bilgisi ürünleri çatısı altında değerlendirilen kültürel bellekteki bilginin “tekrarlanmasında”, “canlı tutulmasında” ve “güncellenmesinde (yeniden kurulmasında)” çok yönlü işlevler üstlendiğini göstermektedir. Bu tespitlerden hareketle müziğin, kültürel belleğin aktarımında ve devamlılığında üstlendiği rolü konu edinen makalemizde, müziğin “geri çağırma (hatırlama)”, “tekrarlama” ve “canlandırma” aracı olarak sahip olduğu işlevsel özellikler, örneklerle ele alınarak incelenecektir. Ayrıca müziğin kültürel belleğe kodlanan bilgilerin aktarımında, tekrarlanmasında ve canlandırılmasında üstlendiği rolünün yanı sıra, kültürel bellek aracılığıyla toplumsal kimliğin yeniden kurulmasına olan katkıları ortaya koyulmaya çalışılacaktır.¹

Sosyokültürel Bağlamda Müzik ve Kültürel Bellek

Ritüellerden her çeşit ibadet, dans, gösteri, festival, spor vb. aktivite ve sunumlara, TV reklamlarından filmlere ve belgesellere kadar uzanan oldukça geniş bir alanda gündelik yaşamın içerisinde yerini alan müzik, bu yönleriyle insanın ve toplumun yaşayışı ile doğrudan etkileşim içerisinde olan sosyokültürel bir sanat dalıdır. Sosyokültürel yaşamın önemli bir bileşeni olarak müzik, ritüeller bağlamında; uyarıcı, etkileyici, duygusal olarak birleştiren ve

¹ Son yıllarda müzik ile kültürel bellek arasındaki ilişkiyi ve müziğin kimlik inşasındaki işlevlerini doğrudan ele alan önemli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan Daragh O'Reilly ve arkadaşları tarafından kaleme alınan, “Cultural Memory and The Heritagisation of a Music Consumption Community” başlıklı çalışma “Müzik toplumlari (müzikal topluluklar) geçmişlerini nasıl hatırlar?” sorusu üzerinden kültürel belleğin temel koşulu olan “hatırlama (geri çağırma)” şartının işleyişinde müzik ile ilişkisini tüketim toplumlari bağlamında ele almıştır (O'Reilly vd., 2017, s. 174-187). Diğer taraftan Amanda Brandellero, Sara Cohen ve Les Roberts tarafından hazırlanan, “Popular Music Heritage, Cultural Memory and Cultural Identity” adlı makalede ise, popüler müzik mirasının kültürel bellek ile ilişkisi ve kültürel kimlik ile etkileşimi konu edilmiştir (Brandellero vd., 2014, s. 219-223). Ayrıca Burcu Yıldız tarafından hazırlanan, “Cultural Memory, Identity and Music: Armenians of Turkey” adlı doktora tez çalışması da Türkiye’de yaşayan Ermeni toplulukların müziklerinin kimlik aidiyetlerini oluşturmada üstlendiği rolü müzik disiplini bağlamında ele almıştır. Söz konusu çalışmada, kültürel bellek ile müzik ilişkisi ve etkileşiminden ziyade müziğin belirli bir toplulukta kimlik belirleyici yönü incelenmiştir (Yıldız, 2012). Bu çalışmalar dışında, Kültürel bellek konulu, gerek yurt içi gerekse de yurtdışında yapılmış çok sayıda yayın mevcuttur. Ancak söz konusu çalışmalar, doğrudan kültürel bellek ile müzik ilişkisini konu edinmediği için burada yer verilmemiştir.

bağlayan, derinleşmeye imkân tanıyan bir karaktere sahiptir (Hays vd., 2005, s. 84; Clark, 2006, s. 475, aktaran Şahin, 2008, s. 272). Aslında müziğin bu özellikleri sadece ritüeller bağlamında değil, sosyal ve kültürel hayatın neredeyse tüm alanlarında karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla müziğin kültürel belleğe yönelik “koruma”, “hatırlatma” ve “aktarma” işlevlerinin detaylı anlaşılabilmesi ve açıklanması, onun sosyokültürel yaşamla etkileşimi bağlamında ele alınmasıyla mümkün görünmektedir.

Müziğin, sosyokültürel yaşam bağlamında ortaya çıktığı ve onu temsil eden bir sanat dalı olduğu değerlendirmesinde bulunan İbni Haldun, “müziğin toplumların kültürel gelişmişlikleri ile ilişkisine” dikkat çekerek “müzik-sosyal yaşam” ve “müzik-kültür” arasındaki bağı yüzyıllar öncesinden vurgulamıştır (İbni Haldun, 1991, s. 432-437). Bilişsel yönü ile bir gramer yapı üzerine inşa edildiği bilinen ve bir dil olarak kabul gören müziğin, sahip olduğu gramer içerisinde anlama dayalı kodları gizleyen yapısı, sosyal ve kültürel süreçlerin bir ürünü olduğunu gösterir. Müzik, sosyal ve kültürel yönü itibarıyla toplumsal ilişkiler bağlamında vücut bulmakta ve sosyokültürel yaşamdan etkilendiği gibi, sosyokültürel yaşamı etkilemektedir (Şahin, 2008, s. 274-275). Sosyal yapı içerisinde şekillenen müzik, sosyal yapıyı anlamlandırarak toplumsal bütünleşmeyi ve kimlik inşasını sağlar. Kimlik ve aidiyet bağlamında güçlü bir referans olan müzik, aynı zamanda gelenek ve değişim süreci ile de uyumlu bir sanat dalı olarak karşımıza çıkar (Feld vd., 1994, s. 35; Tracery, 1954, s. 235, aktaran Şahin, 2008, s. 277). Biçimsellik sahibi, ardışık, tekrarlanabilir ve kalıplaşmış olma özellikleri ve yararcı hedefler üzerine inşa edilmemiş bir sanat dalı olma yönüyle de müziğin, ritüel bir karaktere sahip olduğu görülür (Supicic, 1982, s. 24-25, aktaran Şahin, 2008, s. 279).

Toplumsal ve kültürel kimlik aracılığıyla şekillendirilmesi sebebiyle, bestecisi, icracısı ve dinleyicisi ile toplumsal bir görünüme sahip olan müziğin, bu yönüyle sosyokültürel bağlamı göz ardı edilemez. Toplumlar, müziklerini kendi gelenekleri, inanışları, dünyaya/yaşama bakış açıları ve daha birçok kültürel özellikleri bağlamında şekillendirirler. Müzik, toplum için, kültürel öğeler ile birbirini tamamlayarak anlamlı hale gelir. Müzik, ait olduğu toplumun kültürel kimliği içerisindeki tanımlanışına göre anlamlandırılan ve o toplum içerisinde güçlü bir sosyokültürel iletişim aracına dönüşen bir sanat dalıdır. Bu bakımdan müziğin sosyokültürel bağlamı göz önünde bulundurulduğunda kültürel belleğin oluşum, aktarım ve devamlılığının sağlanmasındaki işlevlerinin daha belirgin olarak görünür kılındığının altını çizmekte fayda vardır. Dolayısıyla sosyokültürel bağlamda müzik, kültürel belleğin aktarımında ve devamlılığında görev üstlenen sanatsal iletişim dalları içerisinde en yaygın kullanılan ve benimsenen bir alan olarak toplumların kültürel belleği ile birbirini tamamlayan bir yapı arz eder. Müzik, ait olduğu toplumun dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü ile doğrudan etkileşim içerisinde şekillenen ve aynı zamanda o toplumu şekillendiren yapısıyla kültürel bellek üzerinde çok çeşitli işlev sahibi olma özelliğine haizdir. Bu bakımdan müziği, ait olduğu toplumun kültürel belleği içerisinde değerlendirmek en doğru yaklaşım olacaktır.

Sosyal bir bağlam çerçevesinde inşa edilen müzik, yine bu sosyal bağlama dayalı bir yorumlama ile anlamlı hale gelmekte, sosyal yapıya ilişkin bağlamı bir anlamlandırma ve yorumlama etkinliğine dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu anlamlandırma süreci sosyal olarak inşa edilen müziğin toplumsal yaşamı etkileme eğilimini de beraberinde getirmektedir. Müziğin sosyal yapı içinde şekillenen, aynı zamanda da sosyal yapıyı anlamlandıran bu toplumsal bağlamı inanç ya da ideolojiyi ifade etmek ve buna dayalı bir kimliği kurmak suretiyle sağladığı sosyal bütünleşmeyi sürdürme özelliğinde somutlaşmaktadır. Sosyal yapının temel karakteri ile uyumlu bir ideolojiyi taşıyan ve bu ideolojiye uygun bir kimliği oluşturarak toplumsal uyumun devamlılığını sağlayan etkisi esas alındığında ise müzik, metaforik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Feld, 1984a:7,

12-13, aktaran Şahin, 2008, s. 276). *Zira sembollerin oluşması ve yorumlanması, dolayısıyla da kültürün ayakta kalması bu metafora bağlıdır. Bu nedenle sosyal yapı ile ses yapısı arasında bir korelasyondan daha ziyade toplumların metaforlarına bağlı, metafor merkezli bir uyum ve tutarlılık bulunmakta, müzik süregelen sosyal yapının ve kültürün uyumlu bir parçası olarak toplumsal yaşamda yerini almaktadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki sosyal olarak anlamlı ve önemli her hususun müzikal bağlamda temsil edilmesi gerekmezken müzik sistemi içinde işaret edilenler toplumsal bir gerçekliği göstermektedir* (Feld, 1984b:405-406, aktaran Şahin, 2008, s. 276).

Sosyokültürel bağlamda toplumun etkisi ile inşa edilen müzik, aynı zamanda toplumu sürekli olarak etkileme işlevine sahip olur. Müziğin bu işlevi, ait olduğu toplumun, sosyal ya da kültürel alanlarda, yönlendirilmesinden zaman ve mekâna uyum sağlama sürecinde şekillendirilmesine kadar uzanan geniş bir alana sahiptir. Ait olduğu toplumun tarihî ve kültürel geçmişine dair birikiminden referanslarını alan müzik, kültürel belleğin aktarımında ve gerektiğinde kültürel kimliğin yeniden inşası sürecinde, geleneksel ve değişime uyumlu karakteriyle geleneğin güncellenmesine yardımcı olur.

Kültürel Belleğin Aktarımında Müziğin Rolü

Kültürün oluşturduğu bağlayıcı yapının temel ilkesi olan “tekrarlama” ilkesi, kültürel belleğe ait bilginin oluşumu, muhafazası, aktarımı ve devamlılığını sağlar. Tekrarlama ilkesi sayesinde olaylar dizisinin sonsuzda kaybolmasının önüne geçilir ve bunların bir ortak “kültürün” unsurları olarak, tanınabilir ve hatırlanabilir örneklerle dönüşmesi sağlanır (Assmann, 2015, s.23). Tekrarlama ilkesi ve ona bağlı olarak gerçekleşen canlandırma durumu; ritüeller, halk dansları, kutlamalar, sözlü edebiyat metinleri, tiyatro vb. gösteriler gibi birçok alanda müzik aracılığıyla gerçekleşir. Dolayısıyla müzik, daha önce üzerinde durduğumuz sosyokültürel bağlamı da göz önünde bulundurulduğunda, kültürel belleğin tekrarlama ilkesini gerçekleştirmesinde ve sürdürülebilirliğini sağlamasında birden fazla alanda etkin olarak karşımıza çıkar.

Müziği icra eden ile dinleyicilerin aynı sosyokültürel bağlamın ürünü olduğu tespiti, müzik ile toplum arasındaki doğrudan etkileşimi gösterdiği gibi, kültürel belleğin aktarımında ve yaşatılmasında “birlikte icra etme” olgusuna işaret eder.² Bilhassa ritüeller bu durumu en iyi yansıtan örnekler olarak karşımıza çıkar. Bir sözlü metnin etkili ve kalıcı olabilmesi için iki şartın oluşması gerekir. Bunlardan ilki “ezberden okuma”, ikincisi ise “müzik eşliğinde icra”dır. Hele ki bu metin, toplu halde, belirli bir kimliğe ait toplumsal bir grup tarafından o gruba özgü bir ritüelde icra ediliyorsa bu durum kaçınılmazdır. Kına gecelerinde icra edilen türkü metinlerinin hep bir ağızdan söylenmesi buna örnek olarak verilebilir. Burada müziğin, okunan metnin ezberlenmesine sağladığı katkı kadar, “hep bir ağızdan okuma”yı sağlaması, üzerinde durulacak diğer bir işlevidir. Kına gecesine katılan onlarca kişinin aynı metni tek bir ahenk ve uyum içerisinde söylemesi belirli bir ritim, ölçü ve ezgi kalıbı içerisinde icra etmeleri ile mümkündür. Yine bu ritüel sırasındaki toplu icranın müzik eşliğinde gerçekleşmesi, metnin arkasında gizlediği anlamsal mesajları ve coşku, hüznün, özlem vb. duyguları harekete geçirerek daha akıcı ve güçlü bir şekilde karşı tarafa iletmesini sağlar. Bu durum, dinî ya da seküler toplu müzik icrasının olduğu tüm ritüeller için geçerlidir.

² Müziğin, aynı sosyokültürel bağlamın ürünü olmayan insan toplulukları arasında, yani kültürlerarası bağlamda da kültürel belleğin aktarımını sağladığı ve toplumsal kimliği şekillendirdiği kuşkusuzdur. Ancak ritüeller bağlamında ele alındığında müzik, öncelikli olarak ait olduğu toplumun kültürünü yansıtarak aktarımına katkı sunar.

Toplu icraların olduğu ritüellerde müzik; ezberi kolaylaştırma ve tek bir ağızdan okuyabilme olanaklarını sağlayarak kültürel belleğe ait bilginin tekrarlanmak suretiyle yeni kuşaklara aktarılmasına ve canlı tutulmasına katkı sunar.

“Ezberden okuma” kavramının karşımıza çıktığı diğer bir önemli alan ise mitler ve mitleri içerisinde bulunduran diğer edebî türlerdeki metinlerin aktarımlarıdır. Mit, içerisinde bulundurduğu semboller aracılığıyla “hatırlama”yı sağlayan bir türdür. Topluluğun kökenine dair ne varsa, mitlerin bunu içerisinde barındırdığı görülür. Ait olduğu toplumun içselleştirilmiş geçmişi olan mitler, hedefe yönelik olmayan nesnel tarih karşısında, “değerlerle donatılmış hedefsellik” olarak bulunur. Aslında, ister gerçek isterse hayal olsun, sabitleştirilen ve içselleştirilen geçmiş, bir mittir (Assmann, 2015, s. 84). Bu yönüyle mitler, topluluğun geçmişine ve kökenine ait, içerisinde kültürel belleğe ait kodlar ve sembollerle örülü bilgiyi barındıran metinlerdir. Mitler; destan, efsane, masal ya da hikâye gibi edebî türlerden farklı olarak ait olduğu topluluk için kutsal ve gerçek kabul edilirler. Çoğunlukla kutsal ya da dinî ritüeller içerisinde okunmaları ve ritüeli anlamlandırma işlevi üstlenmeleri de bu özellikleri sebebiyledir.

Mitler, diğer edebî türlerden farklı olarak kutsal bir zaman süresi boyunca, ezberden okunurlar. Bu durumu arkaik evrelerini aşmış toplumlarda dahi görmek mümkündür. Ezberden okuma, her türlü üstünlüğü elde etmeyi sağlayan güçlü bir büyü ile eş değerdedir. Kökene ilişkin miti bilmek yeterli değildir. Bu mitin ezberden söylenmesi ya da bu miti temsil eden ritüelin ezberden icra edilmesi insanı, içerisinde bulunduğu zaman ve mekândan, mucizevî olayların gerçekleştiği kutsal zaman ve mekâna götürür. Mitlerin ezberden okunmasıyla kronolojik zamandan çıkılarak doğaüstü varlıklar aracılığıyla olumlu yönde değiştirilmiş kutsal zamana dönülür ve doğaüstü tanrı ya da kahramanlara tanık olunur (Eliade, 2016, s. 22, 31-32). Kültürel belleğin oluşum ve aktarımında; “kaydetme”, “çağırma” ve “iletme” (şiişsel biçim, ritüel sunuş ve grup katılımı) adı verilen üç koşulu ustaca kullanarak kültürel hayatın bütünlüğünü, aktarımını ve devamlılığını sağlayan kendilerine özel bir yetki verilmiş uzman taşıyıcılar mevcuttur (Assmann, 2015, s. 65). Bu uzman aktarıcılara toplum tarafından kültürel belleğe ait olan bilgiyi taşıma yetkisi verilmiştir. Farklı toplumlar arasında; Troubadour, Griot, Bard, Şaman, Kam, Jırav, Ozan, Âşık, Zâkir vb. gibi isimler alan bu uzman kültürel bellek taşıyıcıları icralarını mutlaka bir müzik aleti eşliğinde gerçekleştirirler.³ Aynı zamanda bu kişilerin aktardıkları metinlerin türü destan, hikâye ya da mit, ne olursa olsun, aktarımlarını mutlaka ezberden yaptıkları görülür. Dolayısıyla bu uzman kültür taşıyıcılarının ezber kadar müzikten de istifade ettikleri görülür. Hatta bu uzman aktarıcılar müziği, sözlü metnin ezberi için güçlü bir aracı olarak kullanırlar. Çünkü ezberi kolaylaştıran şiişsel biçim kadar, müziğin ritim, ezgi ve diğer alt öğeleri sayesinde oluşturduğu formdur. Müziğin kendine özgü bu formu, kültürel bellek taşıyıcılarının gelenek içerisinde öğrendikleri metni belleklerinde kolay kodlamalarını (ezberde tutmalarını) ve hatırlamalarını sağlar. Bu noktada müzik, “ritmik güdüleyici”⁴ özelliği, tekrar edilebilirliği, duyuşsal öğrenme alanına hitap etmesi ve icra edilen metne oluşturduğu özgün form sayesinde, ezberi ve belleğe kodlamayı kolaylaştırıcı özellikleriyle aktarılan kültürel bilginin, hem icracının hem de dinleyicilerinin belleğine “kaydedilmesini” sağlar.

Müzik, kültürel alana ait bilginin kaydedilmesinde etkin olarak rol almakla kalmaz, aynı zamanda bizzat icrayı yapan kişinin kültürel bilgiyi hatırlayarak “geri çağırmasını” sağladığı gibi, aynı kültürel kimliğe sahip bir toplumda icrayı dinleyen topluluğun geçmiş tekrarlarla hafızasına kodladığı bu bilginin canlı tutulmasına da katkı

³ Bir anlamda kültürel belleğin uzman taşıyıcıları olan bu temsilciler ve geleneğin aktarılmasında üstlendikleri roller hakkında bilgi için bk. (Arslan, 2015, s. 1-6).

⁴ Bu kavram ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Şahin, 2008, s. 280).

sunar. Kültürel bellekte yer etmiş olan ezginin tınıları duyulmaya başlar başlamaz, henüz icracı sözleri okumadan topluluk hafızasındaki metni ve metnin anlamsal arka planını “geri çağırmaya” ve “zihninde canlandırmaya” başlar. Bu da müziğin duyuşsal alana yoğun bir biçimde hitap edebilme karakteriyle ilgilidir.

Kültürel belleğin aktarımında ezber yöntemi, ayrıca müziğin bizzat kendi bileşenleri içerisinde de bir öğrenme yöntemi olarak karşımıza çıkar. Kültürel belleğin uzman taşıyıcısı olarak tanımlanan sanatçıların belirli bir usta-çırak sistemi içerisinde, bir müzik aleti çalmayı öğrendiklerini ve bu müzik aleti yardımıyla icralarını gerçekleştirdikleri görülür. Söz konusu usta icracıların icralarında kullandıkları müzik aletleri gelişmiş güzel aletler olmayıp, bir toplum tarafından sahiplenilmiş, o toplumun belleğinde yer edinmiş ve çoğu zaman onlar için kutsal sayılan çalgılar olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla bu müzik aletlerinin fiziksel yapıları, icra tarzları ve bunlarla icra edilen ezgilerin tamamı kültürel belleğin içerisinde yer alan bilgiye dâhildir. Bu müzik aletlerinin usta-çırak ilişkisi içerisinde öğretimi ve öğrenimi sırasında ezber yöntemi ve tekrarlama oldukça önemli bir yer tutar. Bu bakımdan kültürün tekrarlama ilkesini ve canlandırmayı sağlayan ezber yöntemi, sadece icracının aktardığı sözlü metin içerisinde gizli olmayıp aynı zamanda kullanılan müzik aletinin geleneksel icra biçimiyle öğretilmesi ve öğrenilmesinde de karşımıza çıkar. Usta (öğretici), çırağına söz konusu müzik aletinin icra tekniklerini öğretirken duyuşsal alana yönelik bir öğrenme metodu uygulamakla yetinmez. Bunun yanında, tekrarlanan pratikler sayesinde çırağın daha sonraları psiko-motor becerisi haline getireceği bazı icra tekniklerini de ezber yöntemi aracılığıyla işitsel ve bilişsel bir süreç olarak aktarır. Elbette başlangıçta, yeni icracı için mekanik bir ritim ya da ses tekrarından ibaret gibi görünen bu ses parçaları, zamanla zihinde bütünlük arz eden anlamlı birer ezgiye dönüşerek bilişsel ve duyuşsal alanda da varlığını gösterir.

Bir müzik aletini hatasız ve doğru çalma becerisine sahip olmanın “deşifre”, “artikülasyon”, “cümleme” ve “ezberleme” aşamalarının bilinçli ve doğru bir biçimde gerçekleştirilmesi neticesinde oluşabileceği kabul edilir. Bu noktada ezber davranışı, müzik bilimi çerçevesinde bir öğrenme tekniği olarak yorumlanır ve dört tür ezberleme yönteminden söz edilir (Gün Duru vd., 2016, s. 126). Kulak ile ezberleme, işitsel bellek; görenek ezberleme, görsel bellek; fiziksel his ve hareketler aracılığıyla ezberleme, kinestetik bellek ve analiz yapmak suretiyle ezberleme ise teorik bellek içerisinde değerlendirilir (Haydon, 1996, s. 342-345; Aiello vd., 2002, aktaran Gün Duru vd. s. 127-128). Kültürel belleğin uzman taşıyıcıları kullandıkları müzik aletinin geleneksel çalımını öğretirken nota, makam, usul vb. müziksel terim ve kurallara hâkim olmadıklarından dolayı yukarıda sözünü ettiğimiz müzik aleti ile ilgili ezberleme dayalı öğretim yöntemleriyle aktarım ve öğretme ön plana çıkar. Kültürel belleğin taşıyıcılığını yapmaya aday olan çırak, ustasının yalnızca müzik aleti ile ilgili kendisine birebir aktardığı bilgiyi değil, aynı zamanda icra sırasındaki müzik aleti kullanım biçimini ve sunum tarzını da görsel ve işitsel belleğe kaydeder. Bu öğrenme sürecinde ezber ve tekrar çok önemli bir görev üstlenir. Çırak, geleneksel müzik aletinin çalımıyla ilgili ezberlediği ezgi kalıplarını anlamlı bir bütünlük oluşturana kadar egzersiz biçiminde tekrar ederek pekiştirir. Tekrar süreci tamamlanınca ezberlenen kalıpların da zihinde anlamlandırılmasıyla öğrenme oluşur. Bu öğrenme, bilişsel ve psiko-motor bir süreç sergiler. Yine müzik aleti eşliğinde belli ezgilerle icra edilen geleneksel destan ve mit benzeri manzum sözlü metinlerin, ustalar tarafından öğretiminde de ezgi kalıpları çok önemli rol oynar. Bu manzum sözlü metinlerin aktarımında kullanılan ezgi kalıpları çabuk ezberlemeyi sağladığı gibi, sözlerin kolaylıkla hatırlanmasını da sağlar. Ezgilerin şiirle bütünleşirken müzikal nüanslar ve özellikler aracılığıyla oluşturduğu kalıplar, daima manzum sözlü metnin icracı tarafından kolaylıkla hatırlanmasını sağlar. Bu durumun altında yatan temel sebep, icracının aktardığı sözlü metni zihninde geleneksel ezgi kalıbı çerçevesinde

kodlamış olmasıdır. Ezginin sahip olduğu tüm müzikal özellikler, sözlü metnin zihinde kaydedilmesinde ve gerektiğinde geri çağrılmasında ayrı ayrı yol gösterici niteliğe bürünür.

Müzikte ezgilerin bazen kısa bir süre bir perdede duraksamasını sağlayan, makamı rahatlatıcı işleve sahip olan ve sesler arasındaki hiyerarşide belirleyici bir rolü olan ve bu yönleriyle diğer perdelere zaman zaman üstünlüğü olan “güçlü perdesi”, halk müziği makamlarında ezgi içerisindeki özel derecelerde yarım kalışları ve ara duraklamaları ifade eder. Bir ezgi içerisinde tek bir güçlü perdesi olabileceği gibi, daha fazla sayıda güçlü perdesi de bulunabilir (Duygulu, 2018, s. 52). Bu noktada ezginin, sözlü metnin kaydedilmesini ve hatırlanmasını sağlama işlevinin gerçekleşmesinde güçlendirilen perdelerin üstlendiği rol belirgin bir örnek olarak değerlendirilebilir. Geleneksel ezginin manzum sözlü metnin bellekte kodlanmasında ve aktarımında hatırlatıcılığı sağlamasında zaman zaman güçlü perde kullanımından istifade ettiği görülür. İcracı, sözlü metin içerisindeki geçişleri, vurgulanması gereken olayları, duygu yoğunluğu olan ve dinleyicinin dikkatini çekmek istediği kısımları okurken hatırlamayı kolaylaştırmak adına icra ettiği makamın güçlü perdelerinden istifade eder. Burada icra sırasında ezgi dizisinin belirli derecelerin üzerine yükselmesi hususu da sözlü metnin akılda kalıcılığını sağlayan bir başka müziksel özellik olarak örnek verilebilir. Ezginin belirli derecelerindeki yükselmeler aracılığıyla hem metnin duygusu yoğunlaştırılır hem de akılda kalıcılığı sağlanır.⁵

Halk bilimi ürünlerinin kültürel bellek içerisinde kaydedilmesi ve aktarılmasında müziğin üstlendiği işlevleri belirgin bir şekilde göstermesi bakımından halk danslarına da değinmekte fayda vardır. Halk danslarında figürler arası geçişlerde belirleyici olan başlıca hususlar ritim, tempo ve ezgi geçişleridir. Değişen ritim, tempo ya da ezgiye ait özellikler icracıların hareket ve figürlerini birbirleriyle herhangi bir görsel iletişim kurmadan senkronizasyon içerisinde gerçekleştirmelerini sağlar. Bu durum da icracıların ilk öğrenme aşamasında figürler arası geçişleri senkronize bir biçimde yapabilmeleri için dans ezgisine ait ritim, tempo ve ezgi geçişlerine ait nüansları ezberlemelerini ve tekrarlamalarını gerektirmektedir. Dansların ve danslar içerisinde yer alan figürlerin tarihî ve kültürel referanslarını bilen icracılar için dansın icrası sırasındaki figür geçişlerini müzik eşliğinde zihne kodlamak, ezber aşamasının daha hızlı geçilerek tekrarın ve kalıcı öğrenmenin gerçekleşmesine katkı sunar. Halk danslarında müziğin gücü o kadar belirgindir ki, icracılarla aynı kültürel kimliğe sahip izleyiciler, çoğu zaman ezgiyi duymaz belleklerinde icra edilecek halk dansını, bu dansın figürlerini, tarihî ve kültürel arka planını doğrudan canlandırabilirler.

Müziğin, kültürel bellek içerisinde yer alan mitlerin aktarımındaki işlevini, mitik metinlerin aktarımının yanında, mit-ritüel ikilisi bağlamında değerlendirmekte de fayda vardır. Bu noktada Mevlevi sema ritüellerinin, ilk yaratılış ve yeniden dirilişi sembolize eden kozmogonik ve eskatolojik mit algısına dayalı ritüel analizi örneklendirmeye değer niteliktedir:

Mevlevi Sema ritüeli art arda sıralanmış birbirine bağlı bölümlerden oluşur. Sema ritüeli, İtri'ye ait Rast makamında Naat-ı Şerif ile başlar. Mevlâna'nın ismi anılırken şeyhle birlikte baş kesilir, “dost” sözü biterken yavaş yavaş başlar kaldırılır. Ardından, kudüm-zenbaşı, “la-re-la-re” notasıyla kudüm darbı vurur. Bu kudüm darbı, yaratıcının kâinatın oluşumu için verdiği, “Kün!” (Ol!) emrini sembolize eder. Ney-zenbaşı, yahut onun münasip gördüğü bir neyzen, ayine göre belirlenen makamda taksim icra etmeye başlar. Bu taksim, İsrail'in sur borusunu üflemesini temsil eder. Kısa süren bu taksim sonunda, okunacak ayın makamına girerken neye, bir başka ney de

⁵ Müzikte ses ve sesleri birbirinden ayıran yükseklik, tını vb. özellikler hakkında bilgi için bk. (Emnalar, 1998, s. 8-9).

dem tutar. Taksim bitmesiyle, kudüm-zenbaşının kudüme birkaç zahme vurmasıyla “Devr-i Kebir” usulünde bestelenmiş olan peşrev başlar. İlk zahmenin vurulmasıyla şeyh ve semahanedekiler, hep birlikte, içlerinden, “Allah” diyerek ellerini şiddetli bir şekilde yere vurup ayağa kalkarlar. Bu pratik, Allah’ın “ol” emrine binaen her şeyin olduğunu sembolize eder. Bu vuruşa, “Darb-ı Celâli”, yâni “İsm-i Celâl (Allah) aşkına vuruş” denir; “Celâli” sözcüğünde, Mevlânâ’ya da telmih bulunur (Gölpınarlı, s. 84-85).⁶

Sema ritüeli örneğinde görüldüğü üzere, müzik, ritüelin icrasının başından sonuna kadar birincil öge olarak işlev sahibidir. Müzik, miti canlandıran ritüellerde doğrudan ritüeli yönetme kapasitesine sahip bir karakterle karşımıza çıkar. Müzik, bir toplumun kültürel belleğe ait evren, yaratılış ve yeniden diriliş/kuruluş algısına dair tüm kodları içeren bilginin saklı olduğu bu tip ritüellerin olmazsa olmazıdır. Kültürel belleğin canlandırıldığı ve yaşatıldığı bu ritüellerin deyim yerindeyse müzik ile can bulduğu görülür. Ritüel sırasındaki tüm icralar, müzik ile başlar ve müzik ile yönetilerek kontrollü sürekliliği sağlanır. Bu nedenledir ki kozmogoni ve eskatoloji mitlerinde müzik, tıpkı İsrail’in Sur’u örneğinde olduğu gibi, ritüele ait mit metninin içerisinde de kendisine yer bulur.

Çalışmamızın başlangıcında da belirttiğimiz gibi, kültürel belleğin birliği sağlama ve eyleme dönüştürme noktasında gerekli olan üçüncü koşul “iletme”dir. “İletme”, grup katılımına yani dinleyiciye yönelik bir koşuldur. Bu durum, anlatıcı (uzman taşıyıcı) ile dinleyici kitlesi arasında gerçekleşebileceği gibi, yukarıda verdiğimiz sema ritüeli örneğinde olduğu gibi, bir ritüel sırasında icracı ya da icracılar ile katılımcılar arasında da gerçekleşebilir. Aynı şekilde sinema ya da tiyatro gibi alanlarda oyuncular ile izleyiciler arasında da “iletme” koşulunun gerekliliği, en az “kaydetme” ve “çağırma” koşulları kadar söz konusudur. İletme koşulu, yalnızca grup katılımı, yani dinleyicinin var olmasıyla gerçekleşmez. Bunun için kültürel bellek taşıyıcısı, yani icracı ve bu icracının kullandığı, mensubu olunan toplumun kültürel ve geleneksel değerleri içerisinde yer edinmiş, icra metotları ve araçlarına ihtiyaç vardır. İşte bu noktada icracılar tarafından en çok tercih edilen metodun, müzik; iletişim aracının ise müzik aletleri olduğu görülür. Türk kültüründe bunun en belirgin örneklerini, “aşıklık” ve “destancılık” geleneği içerisinde görmemiz mümkündür.

Manzum ya da manzum-mensur karışık bir yapı arz eden Türk destanlarının ezgi eşliğinde icra edilmesi “merkezî gelenekler” içerisinde değişmez bir kural gibidir. Bu durum Dede Korkut Kitabı’ndaki anlatılarda da görüldüğü üzere oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Yani müzik ve müzik aleti destan anlatıcısının olmazsa olmazları arasında yerini alır. Bu icralarda “kopuz”, “dutar”, “dombıra”, “gıydak”, “gıjjak” vb. gibi müzik aletleri kullanılır. Dede Korkut Kitabı’nda kopuzun kutsal kabul edildiği gibi, Yakut ve Buryatlar arasında şamanın davulu, kutsala olan yolculukta “şamanın atı” olarak tasvir edilir. Müzik aletlerine yüklenen bu kutsiyetin sebeplerinin başında, hiç şüphesiz, müziğin geleneklerin aktarımında ve dinleyicilere iletilmesindeki etkin rolü gelmektedir. Müzik ve müzik aleti, icracının trans haline geçerek hatırlamasını sağladığı gibi, metni dinleyicilere iletilmesinde de önemli rol üstlenir. Bu icralar sırasında kullanılan ezgiler, melodik yapılar, ritim ve usullerin tamamı ait oldukları Türk boyunun kültürel birikimini yansıtır (Reichl, 2002, s. 105-118). Dolayısıyla destan anlatıcısı ile dinleyiciler arasındaki bağ, aslında kültürel bellek aracılığıyla kurulan bağıdır. Müzik ve müzik aleti ise bu bağın yegâne iletişim aracıdır. Diğer taraftan makalemizin muhtelif kısımlarında yer verdiğimiz müziğin kalıp ezgi, ritim, güçlü perde vb. gibi özellikleri aracılığıyla sağladığı ezberden okuma, hatırlatma, tekrarlamayı kolaylaştırma gibi

⁶ Ayrıca konuyla ilgili yorum ve değerlendirmeler için bk. <http://erdemilgiakter.blogspot.com/2012/12/mevlevi-sema-rituelinde-evrenin-yeniden.html>.

işlevlerinin tamamını burada da görürüz. Tüm bu özellikler, destancının icra ettiği metni dinleyicisine müziğin ait olduğu toplumun kültürel belleğinde kodlanmış, adeta büyü bir etkiye sahip ezgisiyle iletilmesinde rol oynar.

Destan anlatıcısı ile dinleyicilerin arasındaki iletişimde karşımıza çıkan diğer bir önemli husus, “dikkatli dinleme” durumudur. Dikkatli dinleme, geleneğin en önemli koruyucusudur (Haymes, 2010, s. 37). Bu bakımdan dikkatli dinleme, en az kültürel belleğin muhafazasında işlev sahibi olan yukarıda saydığımız diğer koşul ve unsurlar kadar etkilidir. Aslında burada dikkatli dinlemeden kasıt, konsantrasyondur. İcracının aktardığı metne kendisinin konsantre olması burada ilk öncelik olarak karşımıza çıksa da destan anlatımının icracı ve dinleyiciden oluşan iki taraflı bir süreç içerisinde gerçekleşmesi, her iki tarafında iştirak edilen icraya konsantre olmasının gerekliliğini ortaya koyar. Bu noktada müzik ezgi, ritim, tempo ve diğer alt öğeleri aracılığıyla icracının konsantrasyonunu sağladığı gibi, dinleyicilerin de onu dikkatle dinlemeye konsantre olmalarını sağlar. Müziğin bilişsel alanın yanında, güçlü bir biçimde duyuşsal alana hitap etmesi dinleyicilerin metni zihinlerinde hızla kaydetmelerine ve canlandırarak belleğe kodlamalarına katkı sunar. İcra sırasındaki bu durum, icracı ve dinleyiciler arasında müzik aracılığıyla sağlanan özel bir iletişim kanalı oluşturur. Bu sayede icracı, destan metnini muhatabına, müzik sayesinde aktarımın bilişsel ve duyuşsal olarak gerçekleştiği özel bir atmosferde daha seri ve kalıcı bir biçimde iletir.

Mitler, destanlar, halk hikâyeleri, maniler, ninniler, ağıtlar ve türkü gibi çeşitli manzum halk yaratmalarının aktarımından ritüel, kutlama, anmaların icrasına; tiyatro ve halk danslarından sinema ve TV reklamlarına kadar müzik, insanla ve kültürle karşılıklı etkileşim içerisinde olan ve kültürel belleği doğrudan etkileyen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla müziğin kültürel belleğin oluşum, aktarım ve devamlılığında üstlendiği işlevlere ilişkin çok fazla sayıda örneklendirmeler yapmak mümkündür. Ancak makalemizin sınırlılıkları göz önünde bulundurularak yukarıda sunduğumuz örneklerle yetinip müzik ile kültürel bellek ilişkisi açısından en az kültürel belleğin aktarımı kadar öneme sahip olan, müziğin kültürel bellek aracılığıyla kurulan ve devamlılığı sağlanan toplumsal kimliğin yeniden inşasındaki işlevlerine kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

Kültürel Kimliğin Yeniden İnşasında Müzik

Müziğin sosyal bir bağlamda inşa edilmesi, onun yine bu bağlamda yorumlanmasını ve anlamlı hale gelmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla müziğin sosyal yaşamı etkilemesi kaçınılmazdır. Çalışmamızın başında belirttiğimiz gibi, müzik, ait olduğu toplumun inanç ve ideolojisini ifade ettiği gibi, buna dayalı bir kimlik kurar. Sosyokültürel yapıyla uyumlu olarak kurduğu bu kimlik aracılığıyla toplumsal birlikteliği ve uyumu sağlar ve devam ettirir. Bu yönüyle de sosyal ve kültürel yapının bir parçası olan müzik, kültürel belleğin kimlik inşa etme sürecinde işlevsel olduğu kadar yapısal bir unsur olarak da görev alır.

İnanç ve tasarım dizgesi bağlamında her zamansal varoluşla yeniden veya yeni kodlamalarla şekillenen ortak kültürel bellek, ‘şiişsel biçim, ritüel sunuş, grup katılımının yapı ve kurallarıyla hayat tarzına dönüşür ve halkbilgisi vasıtasıyla ânin çeşitli boyutlarına yansıtılır. Kültürel belleğin bu işleyişinde ortaya çıkan bilgi, özü itibariyle soyut, inanılan ve geleneksel olan bilgidir. Daha farklı bir ifadeyle, sözlü kültüre ait ‘somut olmayan’ bilgi, yani halk bilgisidir. ‘Belleğe kaydetme’, ‘bellekte saklama’, ‘hatırlama’, ‘dönüştürme’, ‘kalıplaştırma’ ve ‘iletme’ faaliyetleriyle belleğe ilişkin kodlamalar, bir yandan zihin içerisinde akışını sürdürürken diğer taraftan zamansal ve mekânsal olana dönüşerek katılımcı bireyler tarafından hatırlanır ve

yaşanır. Böylece kazanılan anlam ve değerlerin korunması ve yaşanması sürecinde toplum, kendi geleneksel kültürünü oluşturur (Arslan, 2014, s. 3).

Bu süreçte halk şarkılarının, türkülerinin ya da ezgilerinin, kendi kültür bağlamlarında başlıca işlevlerinin kültürü kuşaktan kuşağa aktarmak olduğu görülür. İnsan, kültür vasıtasıyla önceki kuşağın sona ermesinden sonra yeni bir kuşağın başlamasına kadar geçen zaman aralığında yaşamış insanlarla iletişimi mümkün kılan “zaman birleştirici” (time-binding) bir gelişme elde eder (Ferris, 1997, s. 87). Müziğin, kültüre ait halk bilgisi ürünlerini aktarmada ve hatırlatarak canlandırmadaki işlevi, ait olduğu toplumun kültürel kimliğinin oluşumunu sağlarken, o topluma mensup bireylerin geçmişleri ile içerisinde buldukları zaman arasındaki birleştirici etkisi, kültürel kimliğin içerisinde bulunulan zamana ve mekâna uyum sağlayarak yeniden kurulmasına birinci dereceden katkı sunar.

Geçmiş, hatırlanmak suretiyle yeniden kurulabilir. Bir toplumun, geçmişinin keşfiyle, geleceğini üretmesi ve yeniden kurması doğrudan ilişkilidir. Bu bakımdan “hatırlama figürleri” oldukça önem taşır. Bu figürler; “zaman ve mekâna bağlılık”, “bir gruba bağlılık” ve “kendine özgü bir süreç olarak yeniden kurulabilme” şeklinde sıralayabileceğimiz üç karakteristik özellik üzerinden sınıflandırılabilir. Bu özellikler ayrıntılı olarak incelendiğinde, belleğin yeniden kurma işlemine dayandıkları görülür. Yani geçmiş, bellekte olduğu gibi kalmaz ve ilerleyen şimdiki zamanın değişken ilişkileri çerçevesinde sürekli bir biçimde yeniden örgütlenir (Assmann, 2015, s. 40, 41, 46, 50). Tam da bu noktada müzik, kültürel belleğin aktarımında üstlendiği rol kadar, kültürel sürekliliğin oluşumuna katkı sunmak suretiyle toplumsal kimliğin inşasında önemli bir misyon üstlenir. Nitekim daha öncede ayrıntılı olarak üzerinde durduğumuz gibi, kültürel belleğin aktarımında ve devamlılığında müzik, sahip olduğu işlevlerin ötesinde, kültürel belleğin yapısal bir parçası niteliğindedir. Bu nedenle bir toplumun kültürel belleğinin aktarımında aracı olan sanatsal ve edebî alanların büyük bir çoğunluğu, ait olduğu toplumun kendine özgü ezgilerini taşıyan kadim müziği ile bütünleşerek o toplumun belleğine kaydedilip, kuşaktan kuşağa aktarılacak ve yaşatılmak suretiyle gerektiği zamanlarda kültürel kimliğin yeniden inşasını temin eder.

Tıpkı bayramlar, anma törenleri ve ritüeller gibi müzik de düzenli tekrarı sağlama özelliğine sahiptir. Düzenli tekrar, kültürel kimliği koruyan bilginin iletilmesini ve devredilmesini bu sayede de kültürel kimliğin yeniden üretilmesini sağlar (Assmann, 2015, s. 65). Müzik, sadece kendi başına değil, ritüel, bayram ve anmaların içerisinde de tekrarın gerçekleşmesini sağlayıcı özelliği ile kültürel belleğin aktarımına ve devamlılığına katkı sunarak, kültürel kimliği yeniden inşa eder. Kültürel ve toplumsal kimliğin yeniden inşasında kültürel bellekte süregelen geleneksel müzik; aidiyet ve ulus duygusunu canlı tutmak suretiyle bir arada yaşamayı sağlayan bir harç görevi yapar. Yaşadıkları büyük felaketler ya da savaşlar sırasında veya sonrasında, toplumların milli kültür birliğini sağlayarak yeniden kuruluşlarında ortaya çıkan, başta ulusal marşlar olmak üzere, destansı savaş ve zafer şarkıları bunun en belirgin örnekleridir. Yine bilhassa milli karaktere sahip, ulus bilincini ayakta tutmaya yönelik geçmişteki yaşantı ve olayların anıldığı ulusal anma etkinliklerinden, milli ve dinî bayramlara kadar uzanan kültürel bellekteki ortak bilgi ve değerlerin vurgulandığı zamanlarda da müziğin aidiyet ve birlik/beraberlik duygularını harekete geçiren en önemli sanatsal aracı olduğunu görürüz.

Müziğin, kültürel kimliğin inşasında üstlendiği bu işlevleri somutlaştırması bakımından Kurtuluş Savaşı ya da Çanakkale Zaferi gibi Türk ulus tarihinde dönüm noktası niteliğinde olan ve hayatî öneme sahip olayların kültürel bellek içerisinde kodlanmasına, hatırlanmasına ve yaşatılmasına yönelik anma etkinliklerinde marşlar ya da zafer türküsü ve şarkılarının etkin olarak kullanılması önemli bir örnek teşkil eder. Yine Türk destancılık geleneği konuyla

ilgili verilebilecek diğerk bir örnek olabilir. Destanlar, “milli değerleri bireysel değerlerin üstünde tutan”⁷, bu kaygıyla üretilen ve icra edilen kahramanlık konulu yaratmalardır. Bu bakımdan destan anlatıcıları aslında sadece kültürel belleğin taşıyıcıları ve aktarıcıları olmakla kalmaz, kültürün yeniden inşasında etkin olarak görev alırlar. Yine destan anlatıcılarının yalnızca Türk toplumlarında değil, hemen hemen tüm toplumlarda böyle bir misyon üstlendikleri görülür. Destan anlatıcılarının bu misyonlarını gerçekleştirmesinde kullandıkları en önemli sanatsal iletişim yolu müzik, iletişim aracı ise kullandıkları geleneksel müzik aletidir. Bu yönüyle destan anlatıcıları müzik aracılığıyla kültürel kimliğin yeniden kurulmasını sağlarılar.

Uyarıcı, etkileyici, duygusal bakımdan birleştiren ve bağlayan, aynı zamanda da derinleşmeye imkân veren müzik, ait olduğu toplumun kültürüne özgü bir yapı arz eder (Clark, 2006, s. 475 aktaran Şahin, 2008, s. 272). Bir toplumun ezgilerinin, diğerk toplumlar için, en azından ilk duyuşta bir anlam ifade etmemesi muhtemeldir. Çünkü ezgiler ait olduğu toplumun geleneksel ve kültürel kodlarını taşırlar. Dolayısıyla da ortak bir kültürel kimliğe sahip olan toplumun duygu ve düşüncelerini ifade ederler. Aynı kimlik çatısı altında yer alan topluma mensup bireyler; ritüellerde, halk danslarında, tiyatrolarda ve müzik eşliğinde icra edilen tüm manzum halk yaratmalarında, kültürel belleklerinde kodlanmış geleneksel ezgileri duydukları zaman toplumsal aidiyet duygusu ortaya çıkar. Müzik sadece aidiyet duygusunun ortaya çıkmasında rol oynamakla kalmaz, aynı zamanda onun pekiştirilmesine ve sürdürülmesine de önemli ölçüde katkıda bulunur.

Mitler, destanlar, ninniler, ağıtlar, ulusal marşlar, ritüel içerisinde yer alan çeşitli manzum türler (ilahi, nefes, mevlit vs.), halk dansları, tiyatrolar, kutlamalar ve daha birçok kültürel bellek ürünü, müziğin oluşturduğu çeşitli formlar içerisinde aktarılır ve yaşatılır. Kültürel belleğe ait bu alanların içerisinde, ait olduğu toplumun sosyal, tarihî, millî, dinî ve ahlakî norm ve değerlerinin müzik aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarıldığı ve bu değerlerin toplumsal uyum ve bütünleşmeyi sağlamak suretiyle kültürel kimliği tesis ettiği görülür. Bu bakımdan müzik, kültürel belleğin aktarım, devamlılık ve canlandırılmasının her aşamasında etkin bir biçimde rol alarak kültürel kimliğin geleneğin her icrasında yeniden inşa edilmesinde faal olarak yerini alır.

Sonuç

Kültürel bellek ile müzik ilişkisinde daha çok müziğin sosyokültürel ve işlevsel yönünü öne çıkaran bu çalışma, bilhassa Türkiye’de bu alandaki literatür boşluğunu doldurmaya yönelik ilk çalışmalardan biri olma özelliğine sahiptir. Kültürel bellek ve müzik ilişkisine yönelik çalışmaların, dünya genelinde de son yıllarda başlamış olması ve bu alanda oldukça sınırlı sayıda çalışma yapılmış olması göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmanın önemi ve özgünlüğü daha da iyi anlaşılacaktır. Kültürel bellek ve müzik ilişkisini genel hatlarıyla ele alan bu çalışmada, kültürel belleğin muhafazasında, aktarımında ve yeniden kurulmasında müziğin üstlendiği işlevler genel başlıklar halinde tespit edilmiştir. Bu doğrultuda müziğin, “ezberleme” (kaydetme), “tekrarlama”, “hatırlatma” (çağırma), “canlandırma” ve “devamlılık oluşturma” gibi belleğe ait faaliyetlerin sistematik olarak gerçekleşmesinde etkin olarak görev üstlendiği görülmüştür. Bu faaliyetler, kültürel belleğin aktarım ve devamlılığı için gerekli olan, “kaydetme”, “geri çağırma” ve “iletme” koşullarının gerçekleşmesini sağladığı ve bunların yanı sıra, toplumsal ve kültürel kimliğin yeniden kurulmasında, “dönüştürme”, “kalıplaştırma” ve “yeniden kaydetme” gibi bellek faaliyetlerinin işleyişinde de müziğin işlevlerinin göz ardı edilemeyecek boyutta olduğu gözlemlenmiştir.

⁷ Halk edebiyatında “destan” türünün tanımı için bk. Ekici, 2002, s. 27-33.

Bu çerçevede, çalışmamızın muhtelif kısımlarında örneklerini verdiğimiz ritüellerdeki toplu ya da bireysel icralarda ve canlandırmalarda; ritüellerin kontrolü bir biçimde yönetiminde; halk dansları ve tiyatro gibi gösteri sanatlarının icrasında ve sunumlarında; kültürel belleğin uzman taşıyıcılarının geleneği usta-çırak ilişkisi çerçevesinde öğretiminde ve bu icracıların dinleyicileriyle iletişimini sağlayarak aktarımlarında; mit, destan, halk hikâyesi, mani, ninni vb. gibi manzum halk edebiyatı metinlerinin ritüel ya da çeşitli icra ortamlarında muhataplarına aktarımında ve daha birçok halk bilgisi alanında, müziğin, kültürel belleğin oluşum, aktarım ve devamlılığının sağlanmasında işlev sahibi olmasının yanında, onun yapısal bir parçası olduğu görülmüştür. Müzik olmaksızın kültürel belleğin oluşum, aktarım ve devamlılığının gerçekleştiği bu sanatsal alanların oluşmasının ve sürdürülmesinin olanaksızlığı bu durumun en önemli göstergesidir. Bu bakımdan, kültürel belleğe ilişkin yapılacak bilimsel çalışmalarda müziğin göz ardı edilmesi, kültürel belleğin aktarım alanlarının eksik bir yapısal çerçevede ele alınmasına yol açacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla Türk kültürü içerisinde destan anlatıcılarından âşıklara, dinî ya da din dışı ritüellerin icrasından halk dansları ve tiyatro gösterilerine kadar uzanan geniş bir alanda geleneğin aktarım ve devamlılığının yapısal bir parçası olan müzik sahasında, kültür ve kültür aktarımına yönelik yapılacak bilimsel çalışmalar, ihmal edilemeyecek derecede önem taşımaktadır..

Kaynakça/References

- Aiello, R. & Williamon, A. (2002). Memory. *The Science And Psychology of Music Performance, Creative Strategies for Teaching and Learning*. Edt. R. Parncutt. And G. E. McPherson, New York: Oxford University Press.
- Arslan, M. (2014). Sözlü tarih ve kültürel bellek aktarımı bağlamında Denizli yöresi efe anlatıları. *Acta Turcica*, VI/6, 1-18.
- Arslan, M. (2015). Kültürel belleğin uzman taşıyıcıları olarak âşıklar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/1, 1-6.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı hatırlama ve politik kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Brandellero, A., Cohen, S. & Roberts, L. (2014). Popular music heritage, cultural memory and cultural identity. *International Journal of Heritage Studies*, 20/3, 219-223.
- Clark, L. S. (2006). Introduction to a forum on religion, popular music and globalization. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45/4, 475-479.
- Duygulu, M. (2018). *Türkiye'nin halk müziği makamları*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Ekici, M. (2002). Destan araştırma ve incelemelerinde kullanılan bazı terimler hakkında-I. *Milli Folklor Dergisi*, Ankara, 53, 27-33.
- Eliade M. (2016). *Mitlerin özellikleri*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Emnalar, A. (1998). *Türk halk müziği ve nazariyatı*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Feld, S. (1984a). Communication, music, and speech about music. *Yearbook for Traditional Music*, 16, 1-18.
- Feld, S. (1984b). Sound structure as social structure. *Ethnomusicology*, 28/3, 383-409.
- Feld, S. & Fox, A. A. (1994). Music and language. *Annu. Rev. Anthropol*, 23, 25-53.
- Ferris, R. W. (1997). Halk şarkıları ve kültür: Cahrles Sheeger ve Alan Lomax. Çev. F. Gülay Mirzaoğlu, 34, *Milli Folklor*, 87-93.
- Gün Duru, E. & Köse, H. S. Müziksel ezber üzerine nitel bir çalışma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 43, 121-133.
- Haydon, G. (1996). Internalization via memorization for the intermediate student. *Creative Piano Teaching*, Edt. J. Lyke, Y. Enoch and G. Haydon, Illinois: Stipes Publishing, 340-347.
- Haymes, E. R. (2010). *Sözlü destan sözlü şiir araştırmasına bir giriş*. Çev. Ali Çelik, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hays, T. & Minichiello, V. (2005). Older people's experience of spirituality through music. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 18/1, 83-96.
- İbn Haldun. (1991). *Mukaddime II*. Çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Reichl, K. (2002). *Türk boylarının destanları*. Çev. Metin Ekici, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Supičić, I. (1982). Music and ceremony. Another Aspect. *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music*, 13/1, 21-38.
- Şahin, İ. (2008). Dini hayatın ritmi: Ritüel ve müzik. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIX, II, 269-285.
- Tracey, H. (1954). The social role of African Music. *African Affairs*, 53/212, 234-241.

-
- O'Reilly, D., Doherty, K., Carnegie, E. & Larsen, G. (2017). Cultural memory and the heritagisation of a music consumption community. *Arts and the Market*, 7/2, 174-190.
- Yıldız, B. (2012). *Cultural memory, identity and music: Armenians of Turkey*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.